

10. Мельничук О.С. Историчний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові // Слов'янське мовознавство. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – Т.3. – С. 124-194.
11. Тимченко Е. Функции генитива в южнорусской языковой области. – Варшава: Варш. учеб. окр., 1913. – 278 с.
12. Шуба П.П. Прыназоўнік у беларускай мове. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1971. – 224 с.

The article analyses syntactical adverbialization of the genitive case forms, the problem of temporal prepositional-case constructions.

Key words: syntactical adverbialization, temporality, genitive case, prepositional-case forms.

О.Р. Гаєрилюк

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОЇ ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНОЇ СЕМАНТИКИ ЗІ СПОЛУЧНИМ КОМПОНЕНТОМ *ЯК (БИ) НЕ, ХОЧ (БИ) ЯК*

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структури складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, підрядна частина яких оформлена не допустовими сполучниками, а сполученням прислівника *як* з часткою *не*, яка має підсилювальне значення, чи поєднанням сполучника-частки *хоч* з тим же прислівником *як*. Для вираження умовно-допустового значення підрядної частини таких конструкцій сполучні засоби обох видів можуть бути ускладнені часткою *б (би)*: *як би не, хоч би як*.

Ключові слова: сполучні засоби, допустово-протиставні відношення, семантико-синтаксична структура, інтенсивність, складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Метою статті є дослідження взаємної дистрибуції видо-часових та способових дієслівних форм присудків у головній та залежній частинах складних речень, з'ясування семантичних особливостей цих конструкцій, а також визначення можливості чи обов'язковості вживання частки *би* в головній та залежній частинах речення.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в українському мовознавстві названі синтаксичні конструкції спеціально не вивчалися, а погляди вчених на їхні функції трактуються неоднозначно. Розглядові питань, пов'язаних з аналізом цих конструкцій, присвячені дослідження зарубіжних авторів: Р.М.Теремової, Н.О.Андромонової, Л.С.Естріної, Л.Є.Осипової, В.С.Храковського та ін. Дискусійним є й питання про статус сполучних засобів цих складних утворень. Такі слова української мови, як *скільки не, як не, який не, хто не, що не, де не, коли не, куди не, звідки не* кваліфікуються то як сполучники (Л.А.Булаховський, М.У.Каранська, О.Г.Руднев), то як сполучні слова (М.А.Жданов, Б.М.Кулик), то як сполучні з'єднання (А.Г.Квашук). Ці слова привертають увагу дослідників властивістю формувати складні речення з виразним семантичним відношенням і чітко окресленою семантикою залежного компонента – допустовою.

Услід за В.С.Храковським усі складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики можна умовно поділити на дві групи: неітеративні та ітеративні [13, 104]. До першої групи належать конструкції, що відображають неповторювані, одиничні ситуації; ознака, дія чи стан, відображені в підрядній частині, виражені максимально інтенсивно. Коло дієслів чи інших предикативних слів, які можуть вживатися в підрядній частині цієї групи, обмежене. Мова йде про конструкції зі словами *як (би) не, хоч (би) як; скільки (би) не, хоч (би) скільки; який (би) не, хоч (би) який*. Слід зазначити, що конструкції з часткою *би* і без частки *би* не є синонімічними, а конструкції з часткою *би* виражають потенційні і нереальні допустово-умовні відношення. У синтаксичних конструкціях цієї групи зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному при будь-якому лексичному наповненні займенникового слова. Такі речення передбачають узагальнення: якщо для того, про що стверджується у головній частині, не суттєвий навіть найвищий ступінь інтенсивності ознаки, то тим більше не можуть обмежити зміст головної частини всі інші, нижчі ступені інтенсивності. Отже, всі ступені інтенсивності і кожний зокрема, в тому числі і понаднормовий, не важливі для стверджуваного чи заперечуваного головною частиною [8, 83].

До другої групи входять конструкції, підрядні частини яких оформлені сполучними засобами *який (би) не, хоч (би) який; хто (би) не, хоч (би) хто; що (би) не, хоч (би) що; де (би) не, хоч (би) де; коли (би) не, хоч (би) коли; куди (би) не, хоч (би) куди; звідки (би) не, хоч (би) звідки*. У цих

конструкціях визначаються повторювані ситуації, їм притаманне ітеративне значення, причому в кожній повторюваній ситуації, вираженій залежною частиною, бере участь один із узагальнених учасників ситуації, що володіє універсальною референцією (інші учасники цієї ситуації можуть володіти конкретною референцією) [13, 119]. Ітеративний (від лат. *iteratio* – повторення, від *itero* – повторюю) – який повторюється, неодноразовий [2, 100]. Другу групу формують речення, в яких зміст головної частини протиставляється не всім, а лише деяким конкретним значенням займенникового слова. Синтаксичні моделі цієї групи без частки *би* і з часткою *би* в підрядній частині зазвичай синонімічні.

Складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, підрядні частини яких оформлені сполучними засобами *як не*, *як би не*; *хоч як*, *хоч би як*, – найбільш уживаний вид допустових синтаксичних конструкцій зі значенням інтенсивності в сучасній українській мові. Складні речення такого типу складають основну групу, ядро допустових конструкцій з відносними словами, оскільки в них найбільш повно і яскраво виражені відношення зворотньої зумовленості [14, 146].

У реченнях цього типу чіткіше виражені допустові відношення. Зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному при будь-якому конкретному значенні займенникового слова.

Уживання співвідносних слів у головній частині неможливе внаслідок повної невідповідності змісту обох частин складного речення. Значення цих речень таке: всупереч граничній межі вияву ознаки, дії чи стану, про які повідомляє підрядне речення, здійснюється те, про що інформує головне.

Високий ступінь вияву активності ознаки, дії чи стану створюється сукупністю всіх трьох структурних елементів сполучного засобу – *як*, *не*, *дієслова-присудка*; *хоч*, *як*, *дієслова-присудка*. Створюване сукупністю цих елементів значення не дорівнює механічній сумі значень кожного з них. Компонент *як* має два основних значення: способу дії та ступеня інтенсивності ознаки. У першому випадку заперечується важливість будь-якої характеристики процесу, дії, позначеної дієслівним присудком. У синонімічних підрядних реченнях на місці сполучних засобів підрядної частини можуть уживатися лексичні одиниці усілякими способами, по-різному, напр.: *Як не пильнували в'язні за гігієною, як не дбали вони за свою шкіру, миючись по тричі на день, все-таки їх напали якись паскудні чиряки* (І.Багрянний). У другому випадку заперечується важливість будь-якого ступеня інтенсивності ознаки, відображеного дієслівною чи іменною підрядною частиною. Можлива трансформація таких речень у складнопідрядні речення з допустовим сполучником *хоч*, яке може бути доповнене вказівкою на найвищий ступінь інтенсивності предикативної ознаки, наприклад, словом дуже, як от: *Вона відразу ж лягла, в лихоманці, діти, хоч як змучені, ходять по хаті, заглядають на піч, знов злазять додола* (В.Барка)

Оскільки мова йде про вияв інтенсивності ознаки чи дії, лексичне наповнення допустової частини має певні обмеження: позначувані дієсловами, прикметниками, словами категорії стану дії та ознаки характеризуються здатністю збільшувати чи зменшувати свою інтенсивність, змінювати ступінь інтенсивності [10, 58]. Зокрема, дієслова, що вживаються зі сполучкою *як не*, *хоч як* і вказують на високий ступінь інтенсивності дії чи стану, мають у своєму лексичному значенні сему “традації” ступеня інтенсивності дії. Зазвичай це дієслова таких семантичних груп:

дієслова мовлення: *Як не кричав Грицько..., а по його не сталося* (Панас Мирний).

мислення: *Але слухай, що я скажу: що б ви не думали і як би не думали, я хочу лише сказати..., що я чесна людина. От. Потім сама побачиш* (І.Багрянний).

ставлення до об'єкта: *Я цю свою позицію (щодо єдинодержавної української мови) не приховую, як би хто до неї не ставився* (З газети).

переживання: *І як він (Духнович) не натерпівся від Гладуна в таборі, все він зараз прощав йому і ладен був кинутись йому на шию, як братові!* (О.Гончар)

спостереження: *Дивився (Андрій – О.Г.) й апатично думав — логічно мусила б тут десь бути й білизна ж, і рушник. Але як не придивлявся — ніде ніякої білизни не було* (І.Багрянний).

можливості і наміру: *І хоч як перед тим прагнув до людського осередку, мимоволі позадував назад у гущавину, дав доброго гака, перш ніж наважився знов вийти до річки, щоб попиту води й здалеку подивитися на несподіване в цьому дикім краю укріплення* (П.Загребельний).

фізичного стану: *Хоч як виснажувалася Лександра з панотцевими свиньми на продаж, а виходила в ярмаркові дні або на свята на рогатинський ринок, надягнувши білий, розквітчаний гаптуванням сардак, взувши червоні сап'янці, виклавши на високі, аж сорочку рвали, груди кілька низок коралів, то так і липли до неї чоловічі погляди, а хто нахабніший та самовпевненіший, то й відверто залицявся, пропонуючи вишетенство* (П.Загребельний).

бажання: *І хоч як Тамерлан домагався, щоб його лікарі врятували султана, бо мав повезти того до Самарканда як найбільшу здобич, проти отрути виявилися безсилі будь-які ліки* (П.Загребельний).

Але хазнедар-уста мала веління передати Нурбану в руки самого шах-заде, тож, хоч як упиралася дівчина, незвична до таких видовищ, стара все ж проішовхалася з нею крізь вервечку голих танцівниць і підвела до Селіма (П.Загребельний).

ставлення: *Хоч як би ми любили своїх “старших” чи “менших” братів, хоч як би ми ставилися до визначних класиків інших літератур і культур, нарешті, колись можемо відповісти собі – хто ми такі і до кого наша дорога?..* (З газети).

впливу на об’єкт: *... Хоч як мордували її (радистку), вона не назвала ні свого імені, ні товаришів своїх не виказала...* (О. Гончар).

виявлення почуттів: *Оленка, хоч як жахалась різанини, зовсім забула про неї, взявши ложку, і спивала кип’яч пожадливо, а кісточки обсмоктувала і переламувала, щоб вибрати з середини* (В.Барка).

Також можливі конструкції з дієсловами, що вказують на емоційний стан (любити, ненавидіти...), волевиявлення (вимагати, наполягати), сприймання (вслухатися, приглядатися) та інші.

Якщо семантика дієслова не містить компонента інтенсивності, то такі конструкції посилюються допоміжними дієсловами *намагатися, хотіти* тощо чи прислівниками з відповідним значенням, напр.: *Як не намагався Андрій втримати свої нерви, але втримати не міг, — все в голові пішло обертом* (І.Багряний). *Туди пройти було легше, бо то була найширша й відкрита сторона того трикутника вогню, в якому він опинився. Хоч і як не хотілось йому повертати, але мусив* (І.Багряний).

Уживаючись із прислівниками, які містять якісну характеристику дієслова, сполуки як не, хоч як набувають значення найвищого ступеня вияву ознаки дії, стану, напр.: *Як не було важко, як не мерзли вони під осінніми дощами, а проте не розбіглися, а навпаки, ще більше згуртувалися* (Д.Бедзик). *Але як би не було тяжко, скільки б не було бідунянь і втрат, одне ми знаємо твердо й точно – ми повинні перемогти* (О.Довженко). *Найдивніше ж: хоч як довго вони мандрували в пуці, і хоч як низько й невпинно западалася вона перед очима в малого Сивоока, і хоч жодного, разу не спостеріг він повернення назад, угору, до тої висхідної точки, з якої починався їхній щоразовий спуск донизу, врешті виходило так, що вони поверталися додому, на те саме узлісся, в ті самі чорнолози* (П.Загребельний). *Якби не юрюки, Баязид, може, й сидів би спокійно в Амасії, хоч як вона йому була не до вподоби* (П.Загребельний).

Сполучення як не, хоч як може вживатися з прикметниками та дієприкметниками, напр.: *А коли й жінку кинуть за браму? Тоді по один бік воля, по другий — завжди неволя, хоч би як високо була ти вознесена* (П.Загребельний); зі словами категорії стану, напр.: *Хоч як нам кортить, однак ми довго тих яблук не їмо тільки милуємось або, стряснувши яблуком біля вуха, слухаєм, як торохтять усередині зернятка* (О. Гончар).

У ролі присудків підрядних речень зустрічаються дієслівні форми на -но, -то, напр.: *Навіть лелеки були щасливіші за жінок. Бо хоч як їх (лелек) бито, знищено і кидано на тверду землю, хоч скільки їх сходило кров’ю і розбивало серця о біле каміння, усе ж вони завжди перемагали, проривалися крізь смерть і летіли до рідного краю, щоб дати початок новому життю* (П.Загребельний).

Привертає увагу той факт, що у підрядній частині можливості формального вираження присудка багатші і різноманітніші, ніж у головній. Це свідчить про те, наскільки суттєвим є вплив як на формально-граматичну та семантико-синтаксичну структуру і лексичне наповнення предикативної частини. Проте очевидно, що предикативна частина є тим мінімальним контекстом, який необхідний для уточнення семантики і функції прислівника як [8, 87].

Конструкції зі словами як не, хоч як зустрічаються в різних варіантах, які змінюють видову характеристику і часову локалізацію дій, виражених в обох частинах складного речення: залежній і головній. Серед складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, оформлених сполученнями як (би) не, хоч (би) як, – підрядні імперативного типу, індикативні та кон’юнктивні структури.

Система складнопідрядних конструкцій, в тому числі оформлених сполученнями як (би) не, хоч (би) як, базується на протиставленні індикативних конструкцій кон’юнктивним.

Дійсний спосіб дієслова-присудка поширює значення байдужості на все, що є, було і буде, тобто співвідносить зміст речень з певним часовим планом. У складних конструкціях зі

сполученнями *як не, хоч як* присудок може бути у формах теперішнього, минулого і майбутнього часу. Домінантною є форма минулого часу, при чому недоконаний вид переважає над доконаним.

Ітеративність зазвичай виражається у реченні дієсловами недоконаного виду. Дієслова доконаного виду, як правило, означають одиничну дію, яка досягла межі, повторюваність повинна бути прямо виражена в контексті. Дієслова ж недоконаного виду виражають багатократність і за відсутності відповідних лексичних показників. Це пов'язано з тим, що, означаючи дію, пов'язану з конкретним одиничним моментом, дієслово недоконаного виду репрезентує її як активний процес. Якщо ж фіксується дія, що досягла результату чи якоїсь кількісної межі, то цим допускається чи передбачається і її повторюваність або багатократність [11, 138].

Форми теперішнього часу репрезентують дію чи предикативну ознаку, що стосується моменту мовлення та невизначеного відрізка часу, напр.: *Видно було, що начальник зовсім не збирається квалитись і зовсім не читає газети, хоч і як силкується, а щось тяжко обертає під нахмуреними бровами* (І.Багрянний). *І хоч як давно росте він (барвінок – О.Г.) на Україні, і хоч як ми до нього звикли, а все ж він – чужинець* (А.Коваль).

Часове значення дієслівних форм минулого часу недоконаного виду є найвиразнішим, напр.: *Хоч лантух і був досить м'який, але, як Максим не обмотував ноги, все було якось мультко. І Максим перемотував наново* (І.Багрянний). *Вітер набивав дощ з усіх боків, і як не цуцлились хлопці – це їм не допомагало* (О.Десняк).

Часові характеристики дієслова-присудка можуть бути уточнені відповідними детермінантами, напр.: *Але вогню Сивоок сьогодні так і не розклав. Перше, що заклопотаний був тим, як вибратися з лісу, бо попав у туряче царство несамохіль, дороги не пам'ятав, а тепер хоч як намагався, все чомусь крутився навколо тих самих місць, знов і знов попадав на галяви, де бродили круторогі велетні, або опинявся коло затишних озеречок, у яких невтомно трудилися з деревом вічні пиляльщики і точильники — бобри* (П.Загребельний). *Та хоч як їй (Інні) кортіло зараз купатись, гратись розшаленіло у воді, як це бувало між ними раніш, проте в останню мить вона таки стримала себе...* (О. Гончар).

В індикативних складнопідрядних конструкціях форми майбутнього часу дієслова-присудка менш вживані, ніж форми теперішнього чи минулого часу. Маючи на меті позначити те, що відбуватиметься в майбутньому, вони набувають відтінку гіпотетичності, який точніше передається умовним способом. Тому форми майбутнього часу в індикативних конструкціях знаходяться на периферії. Напр.: *Папа ... прикривав свої цілі найвищими святощами. Приховувалася за тим невиситима жаждою влади, цей понурий звір, що ніколи не вдовольняється жертвами, хоч як багато їх буде і хоч які ті жертви* (П.Загребельний).

Форми умовного способу поширюють значення узагальнення, байдужості не лише на все, що реально існує, але й на все потенційно можливе, навіть малоімовірне. У кон'юнктивних конструкціях вживаються дієслова-присудки як доконаного, так і недоконаного виду, однак, як і в індикативних, форми недоконаного виду домінують над формами доконаного виду, напр.: *Однак хоч би як там цуралася доля котроїсь людини, хоч би як там обминала, а, дивись, таки навернеться до неї хоч раз на житті і зробить її невпізнанною* (Гр. Тютюнник). *І як би не панувала в народі анархія випадковостей, якою б інертною й неідатливою людським зусиллям вона не була, вона завжди буде дорога людині* (О.Довженко). *Не стануть святами ніколи будні, хоч як би там не мудрували трутні* (О.Довженко). *Григорій знав, як тут, угорі, тече ця річка, петляючи межі крижсами. Коли йти навпростець, то можна випередити навіть експрес, коли б він ішов річкою. І як би швидко він не йшов, все одно не міг би перший проскочити* (І.Багрянний).

Форми імператива зорієнтовані на узагальнену особу, однак стосуються і конкретних осіб, напр.: *Як не кричи, як браму не виламуй, - угода є, то впустять* (Л.Костенко). *А сніги глибокі, а стежки непроторені, як не чхай — вище себе не скочиш* (І.Багрянний). *Страйкарі, видно, були люди з гумором, їм подобався цей тон розмови і процедура знайомства. Кирик — навіть і їх зацікавило це ім'я, справді дивне: хоч як його поверни, а воно все буде однаковим...* (О. Гончар). *І цей Кирило Заболотний, що обгасав уже півсвіту, що знає планету незгірше, ніж знав колись рідну свою Тернівщину з усіма її ярами та приярками, він був у тій нашій тернівщанській далечі просто Кириком, вдатним на різні вигадки бейкетником, котрий у школі з-поміж нас вирізнявся не лише веселістю вдачі, а ще й чуднуватим своїм ім'ям, бо ж справді чудне: хоч як його читай — зліва чи справа, від початку чи від кінця, — а воно все буде Кирик та й Кирик!..* (О. Гончар). *Ситуація утворилася така небезпечна, що, як не поверни, все для Андрія погано* (І.Багрянний).

Аналізовані сполуки, сформовані з компонента *як не* та дієслова руху у формі наказового способу, як *от як не крути, як не верти*, кваліфікують як вставні, вони є стійкими і зафіксовані у

фразеологічному словнику української мови [12, 402], напр.: **Як не крути**, а головою муру не проб'єш (В.Козаченко). Проте ці конструкції зберігають зв'язок з підрядними допустовими і за змістом, і за структурою [14, 83].

В імперативних конструкціях особливим є те, що вибір будь-якого ступеня інтенсивності ознаки, дії, стану, навіть понаднормового, не буде перешкодою для того, про що стверджується чи заперечується в головній частині речення.

В інфінітивних конструкціях дія підрядного речення відбувається безвідносно до її суб'єкта, напр.: **Як не тлумачити** слова молодого політика, **все ж** наскрізною в них буде ідея солідарності (З газети).

У підрядному допустовому реченні з компонентом *як не (хоч як)* може бути кілька однорідних присудків. При цьому *як не (хоч як)* може повторюватися чи не повторюватися перед кожним з них. Нанизування однорідних присудків з *як не (хоч як)* посилює активність змісту, вираженого в підрядному реченні. При цьому однорідні члени супроводжуються поступовим висхідним нарощуванням інтонаційного навантаження, напр.: **Як не сварилася, як не лаялася, не билася Оришка, а не зробила з дочки працюючої кріпачки, невсипущої хазяйки, вірної слуги** (Панас Мирний).

Окремої уваги заслуговують так звані фразеологізовані звороти, побудовані на зразок складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики з компонентом *як (би) не; хоч (би) як*. Коли підрядне речення набуває найвищого ступеня узагальнення, воно може перетворитися на фразеологічне сполучення, тобто на своєрідний синтаксичний трафарет, що має незмінний лексичний склад і береться вже як готовий до вжитку, а не створюється щоразу заново [5, 81].

Можливість фразеологізації підрядних речень прихована в особливостях їх структури і насамперед у тісному і безпосередньому зв'язку сполучних засобів з дієсловом-присудком. Синтаксично зв'язані конструкції функціонально близькі до вставних речень, особливо коли займають інтерпозицію. За такої умови послаблюється зв'язок з головним реченням, оскільки стає неможливим уживання протиставного сполучника, яким починається головне речення, якщо підрядне у препозиції.

Серед фразеологізованих структур з компонентом *як (би) не; хоч (би) як* найпоширеніші поєднання з дієсловом *бути* у формах минулого часу та умовного способу. Дієслово може бути посилене часткою: **Як там не було**, — *резюмувала стара своїм недовірливим та захопленим слухачам, — а мене тішить, що поганих кіз я йому не продала* (О.Гончар). **Як би там не було, але цей епізод і поява цього «Карла Маркса» стала причиною пізніших великих дискусій і словесних герців в камері ч. 12 між ним, як уособленням Карла Маркса, як фанатичним його послідовником, що ідеально правив за Марксів дублікат, і штурманом та іншими (І.Багрянний). **Хоч як там було, Роксолана лише тепер збагнула, що найбільші її страхи й терзання тільки починаються** (П.Загребельний). **Може, Ахмед-паша намірився зрадити Сулеймана вже тоді, коли повзав по султанському килиму, мнучи високий ворс, мов траву, в якій шукають золоту монету, а може, налилися йому очі кров'ю влади, коли побачив неприступні круглі вежі Каїра, — хоч як там було, але непокірливий паша вже за кілька місяців перебив у Каїрі вірних Сулейманові яничарів і проголосив себе незалежним султаном Єгипту** (П.Загребельний).**

Фразеологічний словник фіксує як стійкі сполучення конструкції *як би там не було; хоч (там) як, а*. Як синоніми вживаються фразеологізовані сполуки *що б там не було, хай там що*. Розкриваючи значення цих сполук, автори словника підкреслюють належний їм допустовий відтінок – “незважаючи ні на що”, “за всіх умов і обставин” [12, 978].

Звороти *як би там не було, хоч як там було*, не входячи в структурну схему речення, узагальнено репрезентують зміст попереднього контексту як такий, що ні за яких умов не може змінити події, що відбуваються у реченні, напр.: **Та як би там не було, в'язні мали не тільки втішений курецький голод, а й втішену душу. Вони бачили лю д и н у в пеклі!** (І.Багрянний). **Може, будовано цей собор у сльозах, прокляттях і крові, може з урочистим співом і радістю, — хоч як там було, але піднявся він у тій землі, яка не знала кам'яних споруд, у землі, яку називали землею багатьох городів...** (П.Загребельний).

У вираженні допустових відношень можуть брати участь фразеологічні звороти з дієсловом *бути* у формі теперішнього часу, напр.: **Як там не є, одначе я тут справді відроджуюсь, — мовила Тамара. — Цей ваш степ, Заболотний, він має дивовижну властивість повертати людині щось втрачене, напівзабуте** (О.Гончар).

Стійкі сполучення *як би не було, хоч як там було* входять до складу присудка в безособових допустових реченнях (*як би не було важко, хоч як було добре*), вказуючи на високий ступінь ознаки

чи стану, проте ці конструкції вже не будуть фразеологізованими, напр.: *Але як би не було тяжко, скільки б не було бідвань і втрат, одне ми знаємо твердо й точно – ми повинні перемогти* (О.Довженко).

На окрему увагу заслуговують деякі ад'єктивні конструкції, що виражають емоційну оцінку, характеристику змісту головної частини, набули стійкого характеру і функціонують у ролі вставних утворень. Часто вживаною є фразеологізована сполука *як не дивно* (або *як це не дивно*). Структурною основою цих конструкцій є поєднання сполучного засобу з безособово-предикативним прислівником на –о.

Прислівник у синтаксично зв'язаній конструкції, очевидно, не повністю втрачає своє модальне значення (вираження відношення мовця до повідомлюваного – здивування, подив, сумнів тощо); воно стає ще відчутнішим, коли з'являються для цього умови, тобто коли фразеологізована сполука займає інтерпозицію щодо головного речення, напр.: *Ці юрби «мародерів» і рештки німецьких частин, як це не дивно, були страшенно чимось подібні* (І.Багрянний).

Подібними є фразеологізовані конструкції *хоч як (це) дивно, хоч як це ймовірно, хоч як сумно*, напр.: — *Сонет чи відразу поему? — прискалив насмішкувате око Отава, який чіплявся з своїм кепкуванням до всіх, і всі, хоч як це дивно, досить легко зносили його насмішуватість, призвичаїлися до неї і навіть нудьгували без свого лукавого товариша* (П.Загребельний). *Навіть султан Сулейман ніколи б не дозволив собі бути зухвалим з Ібрагімом. Між ними ось уже десять років взаємини були ледь не братські. Старшим братом, хоч як це дивно, був Ібрагім* (П.Загребельний). *Хоч як дивно, любив (Селім – О.Г.) поетів, сам складав вірші, написав під псевдонімом Бахії, себто Милосердний, цілий диван — коли і як?* (П.Загребельний). *Валіде Хафса не могла покладатися на випадок. Поміг їй, хоч як це неймовірно, султан Селім.* (П.Загребельний). *Хоч як сумно, але в жодній із згаданих справ московське керівництво української діаспори в Росії не зверталося до федеральної і регіональної влади та правоохоронців із протестами, не апелювало до преси* (З газети). *Земля і люди були тут у його неподільному володарюванні, вперше в житті своєму мав під орудою не самих тільки коней, але, хоч як це дивно, втіхи це не приносило ніякої, нудьга заповнювала всі Рустемові дні, нудьга незбагненна і безпричинна...* (П.Загребельний).

Отже, в сучасній українській літературній мові існує ряд конструкцій, утворених поєднанням сполуки *як не* чи *хоч як* і дієслова, вставних за синтаксичною функцією, але таких, що певною мірою зберігають зв'язок з підрядними допустовими реченнями.

Видається правомірним стверджувати, що складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, підрядні частини яких оформлені сполучними засобами *як не, як би не; хоч як, хоч би як*, – найбільш уживаний вид допустових синтаксичних конструкцій зі значенням інтенсивності в сучасній українській мові, складають їх основну групу. Допустові відношення в таких синтаксичних утвореннях є виразними. Зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному при будь-якому конкретному значенні прислівника *як*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрамонова Н.А. Сложные предложения, выражающие обстоятельственные отношения в современном русском языке. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1977. – 175 с.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Жданов Н.А. Придаточные усупительные предложения // Русский язык в школе. – 1952. – №6. – С.27 – 35.
4. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К, 1995. – 311 с.
5. Кващук А.Г. Структурно-семантичні типи складних речень допустового співвідношення в сучасній українській літературній мові. - Дис. канд. філолог. наук. – Станіслав, 1959. – 268 с.
6. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис. – К.: Рад. школа, 1965. – Ч.2. – 283 с.
7. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л.А.Булаховського: В 2 т. – К.: Рад. школа, 1951. – Т.2. - 407 с.
8. Осипова Л.Е. О значении относительных конструкций, оформленных сочетанием как ни / Сложное предложение: Межвуз. темат. сб. – Калинин, 1979. – С.79 - 91.
9. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1968. – 320 с.
10. Теремова Р.М. Семантика уступительности и ее выражение в современном русском языке. – Л.: ЛГПИ имени А.И. Герцена, 1986. – 75 с.
11. Типология итеративных конструкций. – Л.: Наука, 1989. – 311 с.
12. Фразеологічний словник української мови. В 2 т. – Київ: Наукова думка, 1993. – 980 с.
13. Храковский В.С. Универсальные уступительные конструкции / Вопросы языкознания. – 1999. – №1. – С.103 – 122.

14. Эстрина Л.С. Переход обобщенно-уступительных придаточных предложений во вводные словосочетания и предложения / Ученые записки Курского пед. ин-та. – Т.72. Краткие очерки по русскому языку. – Курск, 1970. – С.78 – 83.

This article is devoted to elucidate peculiarities of the formal and semantic structure of the complex constructions of intensive concessive and adversative relations, to research the mutual distribution of predicates' verbal forms at the main and dependent parts of sentences. Adverbial „як” with particle „не” or „хоч” are the conjunction means in these sentences.

Key words: conjunction means, concessive and adversative relations, semantic and syntactical structure, intensity, complex constructions of intensive concessive and adversative semantics.

М. Г. Железняк

СИНТАКСЕМИ «ЧЕРЕЗ+N_{ACC}» ТА «КРИЗЬ+N_{ACC}» В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті розглядається семантика синтаксем «через+N_{ACC}» та «крізь+N_{ACC}» в українських східнополіських говірках. Особливу увагу приділено функціональному розмежуванню цих синтаксем залежно від семантики та валентності іменного компонента.

Ключові слова: українська мова, східнополіські говірки, синтаксеми, синтаксеми-транзитиви.

Розглядаючи засоби вираження шляху руху в говірках східнослов'янських мов, І. Б. Кузьміна дає узагальнюючу характеристику синтаксем-транзитивів, не акцентуючи на лексичному складі субстантивів, що входять до складу конструкцій, на відмінності у семантиці та функціонуванні цих синтаксем. Згідно з даними дослідниці (матеріалом стали відповіді на питання №2922 Вопросника Общеславянского лингвистического атласа — М., 1965), у східнополіському діалекті вказане значення виражають конструкції, до складу яких входять синтаксеми з прийменником *через* (одиничним випадком представлені синтаксеми з прийменником *скрозь*, а також синтаксема в безприйменниковій формі інструментально) [5,49-50]. Детальніше дослідження засобів вираження вказаного значення у східнополіських говірках виявляє деяку їхню своєрідність, обмеження лексичного наповнення моделі та валентних зв'язків, елементи семантичного сходження та розходження синтаксем-транзитивів. Дійсно, синтаксема *через+Nacc.*, як найпоширеніший засіб вираження напрямку руху у східнополіських говірках, виражає, за нашими матеріалами, три типи просторового значення: найхарактерніше — вираження шляху перетину певного простору від одного краю до іншого: *а'ну да'вай хто бист'рей 'через 'рієчку* (Лок.), *нама'жи перей'ти 'чириз 'йулицу* (Бер.), *пири'бієзли ми 'чириз да'линку* (Пон.), *'чириз са'шу же 'треба пере'ходить'* (Ів.) та ін. Виражаючи це значення, синтаксема *через+Nacc.* сполучається переважно з дієсловами з префіксом *пере-*. У східнополіських говірках вона замінює синтаксеми *поперек+Ngen.*, яка має невелику частотність і обмежені валентні можливості. У східнополіських говірках нами не зафіксовано синтаксеми *поперек+Ngen.* зі значенням транзитиву. В окремих випадках синтаксема *поперек+Ngen.* може бути синонімічною до синтаксеми *через+Nacc.*, пор.: *пани'рек да'роги ли'жала ка'лодка* (Рогіз.), *поне'рек 'вулиці нат'агли 'дрота* (Івк.), *'чириз да'рогу ка'лодка ли'жала* (Бер.) та ін. Значення синтаксеми *поперек+Ngen.* більш конкретне, ніж синтаксеми *через+Nacc.*, яка може виражати рух не лише по перпендикуляру, на що вказує, як уже зазначалося, наявність в дієслові префікса *пере-* [2, 159], але і рух з перетинанням певного простору без конкретизації напрямку: *'через двір і наўпрош'ки ту'ди на 'Діхті* (Олек.), *'через двір о'дин раз про'ходилоь* (Ков.), *'через йіх под'вір'я йти* (Сем.), *йак про'йхати 'через лі'сок* (Люб.), *'через 'наше се'ло все'д'но прої'жатимете* (Пл.) та ін. Обидва значення синтаксеми *через+Nacc.* добре відомі носіям інших українських діалектів та літературної мови. Широко фіксують його пам'ятки української мови, а також етнографічні та фольклорні записи: *перевезль его, Васку, через Десну* (Пр., 150), *на одномъ перевозъ черезъ Сеимъ* (ДНРМ, 1716, 85), *ишла разъ валка чумакивъ черезъ село* (Гр., I, 292), *поплив через речку* (Гр., I, 44). У східнополіських говірках нами виявлено одиничний приклад контамінованого прийменника *керез*: *перешли керез Десну* (Петр.), Є. Тимченко вважав його північноукраїнською формою, на підтвердження чого наводив багато прикладів з етнографічних записів П. Чубинського [10, 44-45]. Очевидно, у досліджуваних говірках цей прийменник активно витіснявся прийменником *через* і нині є реліктовим. Типовість вживання у минулому в говірках східнополіського діалекту прийменника *керез*